

GRZEGORZ KONAT*

Wkład Tadeusza Kowalika do ekonomii w świetle opinii polskich ekonomistów¹

Tadeusz Kowalik (1926–2012), profesor zwyczajny nauk ekonomicznych i wieloletni pracownik Polskiej Akademii Nauk, w swojej bez mała sześćdziesięcioletniej działalności naukowej (a także publicystycznej) koncentrował się głównie na problemach z obszaru historii myśli ekonomicznej oraz analizy porównawczej systemów gospodarczych. Był autorem, współautorem bądź redaktorem wielu prac – w tym kilkudziesięciu monografi i oraz kilkuset artykułów naukowych i rozdziałów w monografiach (Bellofiore i in. 2014a, s. 230–248) – uznawanych za ważne dla rozwoju myśli ekonomicznej (Toporowski 2012, Bellofiore i in. 2014a, 2014c). O dużym znaczeniu myśli T. Kowalika świadczą nie tylko powstałe w krótkim czasie po jego śmierci poświęcone mu publikacje, ale również wydania ważniejszych książek jego autorstwa w językach obcych (m.in. Kowalik 2012, Kowalik 2014), a także jego wieloletni pobyt w charakterze wykładowcy w uznanych zagranicznych ośrodkach akademickich (Kowalik 2005).

We wprowadzeniu do wznowienia książki Tadeusza Kowalika *Róża Luksemburg. Teoria akumulacji i imperializmu*, J. Toporowski (2012, s. 14) określa jej autora mianem „jednego z wielkich ekonomistów politycznych XX w.”, stawiając go „w jednym rzędzie z (...) Oskarem Langem, Michałem Kaleckim i, oczywiście, Różą Luksemburg”. Toporowski dodaje, iż dzięki tej pracy „Tadeusz Kowalik nie tylko położył fundamenty ekonomii politycznej XX w. Dostarczył nam również ekonomii politycznej na XXI wiek”.

Nie jest to jedyny przejaw uznania dla dorobku naukowego Tadeusza Kowalika w ekonomii. E. Łukawer, w poświęconej najwybitniejszym polskiemu ekonomistom XX w książce pt. *O tych z najwyższej półki, czyli rzecz w sprawie naszego środowiska ekonomicznego* (2008, s. 138–142), omawia prace Kowalika z zakresu transformacji systemowej. Z dużym uznaniem dla Kowalika jako naukowca wypowiada się też m.in. P. Kozłowski (2012, s. 567–568), podkreślając zarówno jego metodę („wiedział, że w gruncie rzeczy każda refleksja naukowa ma u swoich podstaw jakieś wartości”), jak też szerokie zainteresowania badawcze („badał myśl ekonomiczną, systemy gospodarcze, transformację polską i transformacje wcześniejsze”).

* Mgr Grzegorz Konat – Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy; e-mail: Grzegorz.Konat@ierigz.waw.pl

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Oryginalność i potencjał praktyczny ekonomii politycznej Tadeusza Kowalika. Próba oceny”, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji nr UMO-2014/15/N/HS4/01439.

Uznanie to jest zresztą międzynarodowe. Dla przykładu, amerykański ekonomista J.B. Foster podkreśla, że w jego życiu intelektualnym „ważną chwilą (...) było krótkie spotkanie z [Tadeuszem] Kowalikiem w Toronto, na początku lat osiemdziesiątych (w tamtym czasie byłem asystentem polskiego ekonomisty Henryka Flakierskiego, który pracował z Kaleckim w Szkole Głównej Planowania i Statystyki)” (Konat i Foster 2018b, cyt. za: Konat i Foster 2018a).

Ekonomia Tadeusza Kowalika przenika również do dyskusji akademickich oraz debat gospodarczych. Przykładem tych pierwszych mogą być poświęcone jego myśli konferencje naukowe organizowane przez Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Za przykład drugich posłużyć może natomiast książka R. Wosia (2014) pt. *Dziecięca choroba liberalizmu*, gdzie Kowalik, występując jako „główny krytyk polskiej neoliberalnej transformacji” (s. 59), jest cytowany wielokrotnie i z uznaniem.

Za najważniejsze osiągnięcie naukowe Tadeusza Kowalika J. Toporowski (2012, s. 12–13) uważa wykazanie, iż Michał Kalecki był nie tyle „lewicowym keynesistą”, jak zwykło się było przedtem uważać, lecz ekonomistą, którego należy zaliczyć do szerokiego nurtu myśli marksistowskiej: „Rekonstrukcja kapitalistycznej ekonomii politycznej na podstawie schematów reprodukcji Marksa doprowadziła (...) Kowalika (...) do odrzucenia tezy, że Kalecki był prekursorem Keynesa. Keynes po prostu widział w niedoskonały sposób coś, z czego Kalecki, w oparciu o marksistowskie dyskusje wokół pracy Róży Luksemburg, o wiele lepiej zdawał sobie sprawę”. R. Bellofiore, E. Karwowski i J. Toporowski (2014a, s. 5) piszą natomiast, że „Tadeusz Kowalik (...) odnalazł korzenie XX-wiecznej ekonomii politycznej w marksowskiej krytyce prawa Saya i argumentacji, z tomów II i III *Kapitału*, że ani kapitalistyczna reprodukcja, ani wzrost nie mogą zachodzić w stabilnych lub też wolnych od kryzysów warunkach”.

Przytoczone powyżej opinie i okoliczności wskazują, iż Tadeusz Kowalik był ważną postacią w polskiej ekonomii XX i początku XXI w. Z drugiej strony, od chwili śmierci T. Kowalika w 2012 r., w polskiej literaturze ekonomicznej – według danych bazy BazEkon – powstały tylko dwa opracowania poświęcone *stricto* jego dorobkowi (Rolski 2013, Woźniak 2014).

Pojawia się w związku z tym pytanie: czy hipoteza o dużym znaczeniu myśli Tadeusza Kowalika w polskiej ekonomii znajduje jakiegokolwiek uzasadnienie na gruncie prowadzonych w środowisku polskich ekonomistów akademickich badań empirycznych? Niniejszy tekst jest próbą udzielenia odpowiedzi na tak postawione pytanie. Poddano w nim analizie materiał empiryczny zebrany przez autorów badania pt. „Identyfikacja polskich ekonomistów akademickich ze szkołami myśli ekonomicznej”, zrealizowanego w latach 2014–2016 przez zespół pod kierownictwem Tadeusza Smugi (Konat i Smuga 2016). Na jego podstawie podjęto próbę ustalenia, czy – a jeśli tak to w jakim zakresie – ekonomia polityczna T. Kowalika jest obecna w świadomości polskich ekonomistów akademickich.

Na badanie przeprowadzone przez zespół pod kierownictwem Tadeusza Smugi składały się dwie zasadnicze części: pogłębione wywiady z autorytetami w środowisku polskich ekonomistów oraz ankieta internetowa (Konat i Smuga 2016). Jeśli chodzi o wywiady, to spośród 20 wybitnych polskich ekonomistów udzielających odpowiedzi, o Tadeuszu Kowaliku wspomniało osiem osób (40%); byli to prof. prof. Ryszard Bugaj, Janina Godłów-Legiędź, Urszula Grzelońska, Janusz Kaliński, Kazimierz Łaski, Jerzy Osiatyński, Stanisław Owsiak oraz Jerzy Wilkin. Omówimy teraz pokrótce konteksty, w jakich ekonomia Tadeusza Kowalika (lub sama tylko jego postać) pojawia się w tych rozmowach².

² Nieco inny, ale jednak zbliżony do rozmów przeprowadzonych przez zespół T. Smugi charakter ma wywiad z Henrykiem Szlajferem, który ukazał się w 2018 r. (Konat i Szlajfer 2018). W rozmowie, poświęco-

- Ryszard Bugaj zauważa, że Tadeusz Kowalik „nie rozstał się” z przekonaniem „że coś można zrobić z gospodarką centralnie planowaną. Że można utrzymać się w modelu gospodarki, w której przeważa własność państwowa i jest jakieś makroekonomiczne planowanie, które ma pewną swoją skuteczność” (tamże, s. 34).
- Janina Godłów-Legiędź zalicza Tadeusza Kowalika do „plejady znakomitych autorów”, podkreślając, iż „niezmiernie ważnym polem [jego] działania była historia myśli ekonomicznej”. Następnie stwierdza ona, iż „spośród różnych wydawnictw poświęconych tej dyscyplinie, jego publikacje wydają (...) się szczególnie ważne” (tamże, s. 138). W dalszej części wywiadu J. Godłów-Legiędź stwierdza, iż „spośród polskich ekonomistów zawsze krytyczny wobec nowego podejścia, neoklasycznego i prorynkowego, pozostał profesor Tadeusz Kowalik. On nigdy swojej lewicowości nie ukrywał” (tamże, s. 157).
- Urszula Grzełowska wspomina „żał [Tadeusza Kowalika], że w Polsce, mogąc w pewnym momencie wybierać postać systemu gospodarczego, nie zorganizowaliśmy polskiej gospodarki na wzór modelu szwedzkiego, w którym rynek działa, ale często ustępuje pierwszeństwa bezpośrednim negocjacom między zainteresowanymi stronami” (tamże, s. 197–198).
- Janusz Kaliński przywołuje dorobek Tadeusza Kowalika w kontekście polskiej literatury naukowej poświęconej transformacji systemowej: „Nie mamy jeszcze w pełni naukowych dzieł z tego okresu historycznego. Występują teksty jak gdyby z drugiej ręki, ewentualnie własne opinie, nie zawsze podparte materiałem źródłowym. Tu trzeba pochylić głowę przed profesorem Tadeuszem Kowalikiem, który zostawił wiele ciekawych pism dotyczących transformacji systemowej i one się przebijają, są cytowane w literaturze światowej” (tamże, s. 244–245).
- Kazimierz Łaski wspomina Tadeusza Kowalika w kontekście dwóch publikacji: nigdy niewydanego „wywiadu-rzeki”, jakiego Łaski udzielił Kowalikowi, oraz artykułu autorstwa Kowalika i Michała Kaleckiego *Uwagi o reformie przelomowej* (Kalecki i Kowalik 1980 [1971]).
- Jerzy Osiatyński wspomina, że Tadeusz Kowalik, wraz z Włodzimierzem Brusem, należał – obok organizatorów: Michała Kaleckiego i Kazimierza Łaskiego – do najważniejszych uczestników seminarium poświęconego zagadnieniom planowania i wzrostu gospodarki centralnie planowanej (Konat i Smuga 2016, s. 368). Dalej wspomina on: „W końcu 1972 roku wróciłem do Warszawy i w kilka miesięcy później otrzymałem pracę w Instytucie Historii Nauki, Oświaty i Techniki Polskiej Akademii Nauk z zadaniem przygotowania edycji dzieł Michała Kaleckiego. Do powierzenia mi tego zadania w wielkim stopniu przyczynili się profesorowie Tadeusz Kowalik i Włodzimierz Brus. (...) Tak trafiłem do zespołu kierowanego przez Tadeusza Kowalika. Była to Pracownia Edycji Dzieł Oskara Langego i Michała Kaleckiego” (tamże, s. 368–369). I dalej: „Podstawą habilitacji była moja książka *Kapitał, podział, wartość: kryzys ekonomii neomarginalistycznej*, która zawierała ocenę i trochę nowych elementów interpretacyjnych poststraffiańskich kontrowersji wokół teorii kapitału. Podczas pisania tej książki, podobnie zresztą jak przy polskiej edycji *Dzieł* Kaleckiego, wiele skorzystałem z rad Tadeusza Kowalika. Byliśmy intelektualnie sobie bliscy od końca lat 60., a później bardzo zżyliśmy się, przez rok przebywając

nej w dużej mierze wybitnemu amerykańskiemu ekonomście Paulowi M. Sweezy’emu, Szlajfer wspomina: „gdy na początku lat 70. [XX w.] ukazała się książka Tadeusza Kowalika na temat Róży Luksemburg, którą bardzo cenię, napisałem do Paula [Sweezy’ego], że jest taka praca, w której teoria Kaleckiego została ściśle powiązana z koncepcjami Luksemburg i niektórymi wątkami teorii Marksa. Przyjął tę informację z dużym zainteresowaniem” (tamże, s. 229).

razem w Cambridge. Wiele mu zawdzięczam, jeśli chodzi tak o warsztat badawczy, jak i o ostateczny tekst tego, co znalazło się w moich przypisach do *Dziel*, chociaż ich angielską edycję zrobiłem już w zasadzie sam. Zresztą Tadeusz był wtedy zajęty innymi problemami, bardziej skoncentrowany na swojej książce o Róży Luksemburg i na innych sprawach” (tamże, s. 371). Wreszcie na koniec: „to było niewątpliwie moje wielkie szczęście i w tym sensie uważam się za ‘w czepku urodzonego’, że miałem możliwość konfrontowania swojej wiedzy makroekonomicznej z polityką gospodarczą. Że miałem możliwość dość aktywnego uczestniczenia w tym procesie, i to mimo różnych sporów, między innymi z Leszkiem Balcerowiczem – Tadeusz Kowalik opisał to trochę w *Polskiej transformacji* i w wydaniu dokumentów Staszka Gomułki” (tamże, s. 386).

- Stanisław Owsiak, na pytanie o to, jakie publikacje (artykuły naukowe, książki) z ćwierćwiecza poprzedzającego rozmowę wywarły największy wpływ na jego poglądy ekonomiczne, stwierdził „najbliższe były mi publikacje profesora Tadeusza Kowalika, profesora Wacława Wilczyńskiego” (tamże, s. 392).
- Jerzy Wilkin, na pytanie o to jacy ekonomiści jego zdaniem wywarli największy wpływ na kształt i rozwój ekonomii w Polsce i na świecie odpowiedział (poza innymi wskazaniami), że „W zakresie analizy systemów ekonomicznych i procesu transformacji systemowej ważną rolę odegrały prace Tadeusza Kowalika” (tamże, s. 455).

W badaniu, którego efektem są powyżej wspomniane wywiady, zrealizowano również ankietę wśród polskich ekonomistów akademickich ze stopniem co najmniej doktora (Karpińska-Mizielińska i in. 2016). Jedno z pytań ankiety brzmiało: „Którzy wybitni (zagraniczni lub polscy) ekonomiści wywarli największy wpływ na kierunki Pana(i) pracy naukowej i Pana(i) zainteresowania badawcze?” i było pytaniem otwartym. Spośród 309 respondentów, którzy całkowicie wypełnili ankietę, pięć osób (1,6%) w odpowiedzi na to pytanie wskazało na Tadeusza Kowalika. Wskazania na ekonomistów polskich w odpowiedzi na to pytanie kształtowały się następująco: Michał Kalecki – 24 (7,8% z 309), Leszek Balcerowicz – 15 (4,9%), Oskar Lange – 9 (2,9%), Grzegorz Kołodko – 8 (2,6%), inni ekonomiści polscy (w tym Kowalik) – 75 (24,3%). Co ciekawe, Kowalik był wymieniany jako autorytet obok takich ekonomistów jak J.M. Keynes, J.E. Stiglitz, A. Krzyżanowski, E. Taylor, G. Kołodko, John K. Galbraith, D.C. North oraz A.K. Sen. Aż w trzech przypadkach z pięciu, Tadeusz Kowalik został wymieniony wraz z Josephem Stiglitzem.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału empirycznego wynika kilka wniosków. Po pierwsze, chociaż nawiązania do T. Kowalika w wywiadach pogłębionych wydają się dość liczne (wspomniało o nim 40% rozmówców), to jednak należy zwrócić uwagę, iż w większości przypadków były to odwołania osobiste („miał na mnie wpływ” itd.) lub opinie, podczas gdy odwołania merytoryczne stanowiły w tej grupie mniejszość. Po drugie natomiast, jak wynika z analizy odpowiedzi respondentów ankiety przeprowadzonej wśród polskich ekonomistów, wskazania na T. Kowalika jako autorytet były zdecydowanie rzadsze niż w przypadku innych polskich ekonomistów, zarówno zmarłych (Kalecki, Lange), jak i żyjących (Balcerowicz, Kołodko). Może to wskazywać na, paradoksalnie, niższą rozpoznawalność i popularność dorobku Tadeusza Kowalika w Polsce niż za granicą, co jednak wymagałoby, dla potwierdzenia, przeprowadzenia bardziej pogłębionych badań.

Tekst wpłynął: 15 października 2018 r.

Bibliografia

- Bellofiore R., Karwowski E., Toporowski J. (red.), *Economic Crisis and Political Economy, Essays in Honour of Tadeusz Kowalik*, t. 2, Palgrave Macmillan, London 2014a.
- Bellofiore R., Karwowski E., Toporowski J., *Introduction: Tadeusz Kowalik and the Political Economy of the 20th Century*, w: *The Legacy of Rosa Luxemburg, Oskar Lange and Michał Kalecki, Essays in Honour of Tadeusz Kowalik*, t. 1, red. R. Bellofiore, E. Karwowski, J. Toporowski, Palgrave Macmillan, London 2014b.
- Bellofiore R., Karwowski E., Toporowski J. (red.), *The Legacy of Rosa Luxemburg, Oskar Lange and Michał Kalecki, Essays in Honour of Tadeusz Kowalik*, t. 1, Palgrave Macmillan, London 2014c.
- Kalecki M., Kowalik T., *Uwagi o reformie przełomowej*, w: M. Kalecki, *Dzieła*, t. 1: *Kapitalizm. Dynamika gospodarcza*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1980.
- Karpińska-Mizielińska W., Kloc K., Konat G., Smuga T., *Szkoły myśli ekonomicznej we współczesnej ekonomii akademickiej w Polsce*, w: *Paradoksy ekonomii. Rozmowy z polskimi ekonomistami*, red. G. Konat, T. Smuga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Konat G., Foster J.B., *Teraźniejszość jako historia*, w: *Realny kapitalizm. Wokół teorii kapitału monopolistycznego*, red. G. Konat, P. Wielgosz, wyd. 2, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2018a.
- Konat G., Foster J.B., *'The Present as History' and the Theory of Monopoly Capital*, „Monthly Review” 2018b, nr 69 (9).
- Konat G., Smuga T. (red.), *Paradoksy ekonomii. Rozmowy z polskimi ekonomistami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Konat G., Szlajfer H., *Kapitalizm wyzwolony*, w: *Realny kapitalizm. Wokół teorii kapitału monopolistycznego*, red. G. Konat, P. Wielgosz, wyd. 2, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2018.
- Kowalik T., *Systemy gospodarcze. Efekty i defekty reform i zmian ustrojowych*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2005.
- Kowalik T., *From Solidarity to Sellout: The Restoration of Capitalism in Poland*, Monthly Review Press, New York 2012.
- Kowalik T., *Rosa Luxemburg. Theory of Accumulation and Imperialism*, Palgrave Macmillan, London 2014.
- Kozłowski P., *Wspomnienie o profesorze Tadeuszu Kowaliku*, „Studia Ekonomiczne” 2012, nr 4 (LXXV).
- Kozłowski P., *Wprowadzenie*, w: T. Kowalik, *O lepszy ład społeczno-ekonomiczny*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2013.
- Łukawer E., *O tych z najwyższej półki, czyli rzecz w sprawie naszego środowiska ekonomicznego*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2008.
- Rolski M., *Krytyka Planu Balcerowicza w ujęciu Grzegorza Kołodki oraz Tadeusza Kowalika*, „Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach” 2013, nr 130.
- Toporowski J., *Tadeusz Kowalik a współczesna ekonomia polityczna*, w: T. Kowalik, *Róża Luksemburg. Teoria akumulacji i imperializmu*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2012.
- Woś R., *Dziecięca choroba liberalizmu*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2014.
- Woźniak M.G., *Refleksje na marginesie wyboru tekstów Tadeusza Kowalika pt. „O lepszy ład społeczno-ekonomiczny”; opublikowanego przez Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2014*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 38.